

Beste lezer,

Het is alweer de laatste maand van 2020, een jaar dat grotendeels in het teken stond van het Coronavirus. Gelukkig eindigt het met positieve berichten over vaccins, zodat we hopelijk in de loop van 2021 de normale draad weer kunnen oppakken.

Dit najaar vond de gemeenschappelijke NINO/EOL-lezing voor het eerst online plaats. Maar liefst 95 mensen woonden op 26 november de lezing van Olaf Kaper over de recentste ontdekkingen van de opgraving in de Romeinse havenstad Berenike bij. Op 20 november kreeg het NINO bezoek van Herman Paul en zijn studenten van de *Humanities Lab*-module *History of the Humanities* om de collecties van het NINO te bezichtigen. De studenten hebben onder meer kennis gemaakt met de Liagre Böhl-kleitablettencollectie en hebben tekst en uitleg gekregen van Sebastiaan Berntsen bij een aantal highlights uit de rijke archieven van het NINO.

In 2020 heeft de Academische Commissie de volgende subsidies toegekend: 4 Incoming Mobility Grants (Mohamed Beabesh Abu el Wafa, Roberto Gozzoli, Antonis Kourkoulakos en Johannes Hackl), 4 Conference Subsidies (Frederik Rogner, Lonneke Delpout & Huw Twiston Davies; Jan Gerrit Dercksen & William Nation; Bleda Düring en Caroline Waerzeggers), 2 Fieldwork Subsidies (Bleda Düring en Carina

van den Hoven) en 2 Student Research Assistantships (Kiki Freriks & Ben Haring/Elizabeth Bettles en Bleda Düring & Paul van 't Hof). Een aantal activiteiten waaraan (in 2019 of 2020) een subsidie was toegekend konden ofwel met enige vertraging ofwel in een andere vorm doorgaan.

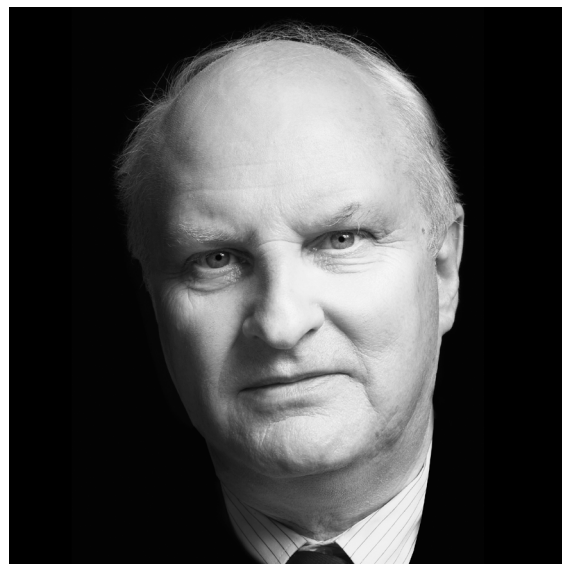
In de samenstelling van de Academische Commissie hebben zich enige wijzigingen voorgedaan: in september hebben we afscheid genomen van onze voorzitter Kristin Kleber, die een hoogleraarschap in Münster heeft aanvaard. Wij feliciteren haar van harte met deze carrièrestap en willen haar graag bedanken voor haar werk voor de commissie. Per 1 januari zal dr. Lidewijde de Jong (Rijksuniversiteit Groningen) toetreden als nieuw commissielid.

Andere nieuwe gezichten in het NINO zijn Guusje van der Meij en Willemijn Havenaar. Zij stellen zich verderop in de Nieuwsbrief aan u voor. Ten slotte slot zijn op dit moment de beoordelingen van de scriptieprijs in volle gang. Op 28 januari zullen de winnaars bekend worden gemaakt (zie hieronder). Wij willen de juryleden bij deze alvast heel hartelijk danken voor hun inzet.

Fijne feestdagen en de beste wensen voor 2021!

WW

In Memoriam Johan de Roos

Midden december kregen we onverwachts bericht dat oud-directeur en hettitoloog Han de Roos is overleden, na een ziekbed van slechts enkele dagen.

Wij koesteren warme herinneringen aan Han. Als directeur van het NINO zorgde hij altijd voor een goede en collegiale sfeer in het instituut, dat hij met flair leidde. Als wetenschapper was hij de mentor en inspirator van een generatie (Nederlandse) Hettitologen.

2020 is almost over

We wish you
happy holidays!

Han de Roos studeerde Klassieke Talen aan de Universiteit van Amsterdam en promoveerde daar in 1984 bij prof. dr. Ph.H.J. Houwink ten Cate. Zijn dissertatie “Hettitische votiefteksten” is in 2007 als herziene en uitgebreide Engelse editie verschenen in de PIHANS-serie van het NINO.

Han werkte vele jaren als wetenschappelijk medewerker bij de afdeling Westaziatische Talen en Culturen van de UvA. In 1987-1988 was hij Visiting Professor aan de North-East Normal University in Changchun, waar hij hielp met het inrichten van het nieuwe studieprogramma Hettitische en Anatolische Talen en Culturen.

Op 1 september 1990 werd hij benoemd tot directeur van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten. Naast zijn werk als directeur gaf hij wekelijks college Hettitisch aan kleine groepjes studenten. Velen van hen hebben warme herinneringen aan deze bijeenkomsten in de directeurskamer, die vaak eindigden met een sigaar. Van 1 januari 2002 tot 20 december 2004 was hij bijzonder hoogleraar Hettitisch aan de Universiteit van Amsterdam.

Als directeur van het NINO was Han tevens directeur van het dochterinstituut in Istanbul, en daarnaast ijverde hij voor een tweede dochterinstituut in Syrië. Na enkele jaren van voorbereidingen opende het Nederlands Instituut voor Academische Studies in Damascus in 2001. Jarenlang was het NIASD een steunpunt voor Nederlandse archeologen en onderzoekers, en zorgde het voor culturele verbinding tussen Syrië en Nederland. Begin jaren '90 dreigde de *Annual Egyptological Bibliography*, sinds 1947 een project van de vakgroep Egyptologie van de Universiteit Leiden, wegbezuinigd te worden. Han stelde het voortbestaan zeker door de AEB onder te brengen bij het NINO.

Vanaf 2006 nam zijn gezichtsvermogen sterk af, waardoor lezen, studeren en werken steeds moeilijker werd. Zijn interesse in de hettitologie en in zijn collega's verminderde echter niet. Hij kwam tot midden vorig jaar iedere week naar het NINO om contacten te onderhouden en om verder te werken aan het *Treated Passages From Hittite Texts Project*, gestart door Ph.H.J. Houwink ten Cate in Amsterdam. Han was projectleider van 1975 tot de voltooiing in 2019. Han overleed iets meer dan een jaar na zijn geliefde echtgenote Jenny.

Nieuw: Jaarprijs Cuijpers-Opdenakker

**Prijs voor het beste wetenschappelijke artikel
over het Oude Nabije Oosten**

Vanaf 2021 reiken NINO, Ex Oriente Lux en het echtpaar Cuijpers-Opdenakker jaarlijks gezamenlijk een prijs uit. Deze is bedoeld voor jonge wetenschappers in Nederland die een artikel in de vakgebieden van het Oude Nabije Oosten hebben gepubliceerd. De winnaar ontvangt een geldprijs van € 500 en brengt het winnende artikel aan het bredere publiek.

Hebt u in de afgelopen vijf jaar bijzondere onderzoeksresultaten of nieuwe inzichten gepubliceerd, en bent u niet ouder dan 40?

Kijk dan op onze website voor de volledige voorwaarden en stuur uw artikel, met uw CV en een abstract naar NINOfunding@hum.leidenuniv.nl.

De deadline voor het inleveren is 15 februari 2021. De bekendmaking van de winnaar en de prijsuitreiking zal plaatsvinden in juli 2021.

NINO-dag en online uitreiking Scriptieprijsen

In verband met de Corona-restricties kan de jaarlijkse NINO-dag die stond gepland op 28 januari geen doorgang vinden. Op deze dag zal er wel een online ceremonie plaatsvinden waarin de winnaars van de NINO-Scriptieprijsen bekend worden gemaakt. Op onze website vindt u de link waarmee u de online uitreiking kunt bijwonen.

In plaats van de reguliere NINO-dag zal er op 8 juli een NINO-‘zomerdag’ plaatsvinden; u krijgt t.z.t. nog nader bericht over de precieze invulling hiervan.

Even voorstellen

Ik ben Guusje van der Meij. Ik heb in juni 2020 mijn bachelor Griekse en Latijnse Taal en Cultuur aan de UvA en de VU afgerond en ben toen begonnen aan de Research Master Classics and Ancient Civilizations aan de VU. Afgelopen november ben ik begonnen als bureau-assistent bij het NINO. Als bureau-assistent ondersteun ik de secretaris met onze sociale media en een deel van de administratie. Ik

vind het erg leuk werk, omdat ik ontzettend veel kanten van het al zo veelzijdige instituut zie. Ik ben zelf dus voornamelijk classicus, maar ik heb ook mogen proeven van de assyriologie tijdens mijn opleiding. Mijn werk hier heeft me eraan herinnerd hoeveel de antieke wereld wel niet te bieden heeft wat betreft culturen en talen.

Foto gepubliceerd door Frank Scholten: "His fairest festal garments."

Mijn naam is Willemijn Havenaar. Ik heb mijn BA gedaan aan University College Utrecht waar ik ben afgestudeerd in Geesteswetenschappen met een specialisatie in geschiedenis en literatuur. Hier ontdekte ik mijn passie voor het begin van de geschreven geschiedenis. Hierna ben ik meteen doorgegaan met een eenjarige master Assyriologie, waar ik nu mee bezig ben. Mijn interesse is voornamelijk gericht op de Soemerische beschaving en de beginselen van een urbane samenleving. Mijn masterscriptie zal dan ook hierbij aansluiten. Sinds oktober ben ik werkzaam als vrijwilliger bij het NINO. Ik werk mee aan de Frank Scholten-fotocollectie. Dit is een digitaliseringsproject van het NINO in samenwerking met de Universiteitsbibliotheek. Op dit moment zijn we bezig met het verzamelen van metadata en zijn we de negatieven, waaruit een groot gedeelte van de collectie bestaat, aan het catalogiseren en verpakken. Ik vind het heel bijzonder om via deze foto's te zien hoe het leven er honderd jaar geleden uitzag. De artistieke blik van Frank Scholten biedt een unieke inkijk in het dagelijkse leven van de mensen die hij fotografeerde. Ik hoop dat zodra de collectie online komt veel meer mensen kennis kunnen maken met zijn werk.

Nieuws van de NINO-bibliotheek

Vanwege coronamaatregelen is de NINO-bibliotheek helaas een groot deel van 2020 gesloten geweest voor bezoekers. Onze bibliotheek is een standbibliotheek en leent gewoonlijk niet uit. Om studie en onderzoek toch voor zover mogelijk te ondersteunen is in maart begonnen met beperkte uitleen van boeken aan onderzoekers en studenten. De regels staan op onze website.

De nieuwe studenten Oude Nabije Oosten-studies hebben in september online kennisgemaakt met de NINO-bibliotheek.

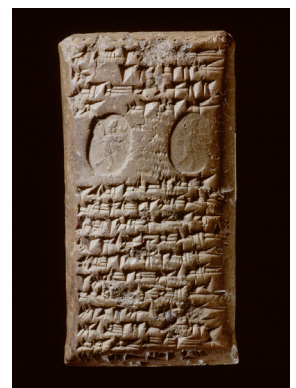
Vanaf 28 september was het mogelijk voor een selecte groep studenten en medewerkers om een studieplek te reserveren. Er was in de voorafgaande maanden veel vraag naar deze mogelijkheid. Vanwege de nationale lockdown is deze mogelijkheid opgeschort tot 19 januari.

De bibliotheekmedewerkers hebben ondertussen niet stilgezeten; het uitlenen van boeken en de vele informatieverzoeken geven veel extra werk. Het was ook een geschikte tijd voor klussen als het fysiek verplaatsen van boeken en tijdschriften. Vakreferenten Anita Keizers en Mariëtte Keuken stelden de "UBL Subject guide Ancient Near East Studies" samen: www.library.universiteitleiden.nl/subject-guides/ancient-near-east-studies.

Vanaf 19 januari hopen we weer bezoekers te mogen toelaten; dat zal in eerste instantie weer met restricties zijn. De laatste informatie vindt u steeds op onze website.

Nieuws van de Böhl-collectie

Dit kleitablet uit de Nieuw-Assyrische periode (gedateerd 618 v.Chr.) is vanwege de twee mooie zegelafdrukken uitgeleend aan het Rijksmuseum van Oudheden. De tentoonstelling "Pracht en precisie" is daar te zien zodra het museum weer opent voor publiek, t/m 4 september 2022. De tekst op het tablet is een koopcontract: een slaaf wordt verkocht voor 50 shekels zilver.

Nieuws over publicaties van het NINO en bevriende organisaties

In november verscheen bij Sidestone Press *Law and Trade in Ancient Mesopotamia and Anatolia. Selected Papers by K.R. Veenhof, edited by N.J.C. Kouwenberg*. De bundel bevat 19 artikelen die eerder gepubliceerd zijn in diverse tijdschriften en bundels. Nu zijn ze samengebracht in een boek dat zowel in druk als digitaal beschikbaar is. Op www.sidestone.com/books/law-and-trade-in-ancient-mesopotamia-and-anatolia kunt u het boek bestellen of gratis online lezen.

Op 19 november hielden we een online *book launch* met Klaas Veenhof, Bert Kouwenberg, en een aantal internationale collega's.

Van onze tijdschriften *Bibliotheca Orientalis* en *Anatolica* zijn nieuwe nummers verschenen: *BiOr* 77 3/4 is uit (twee hoofdartikelen, besprekingen van ca. 45 boeken). *Anatolica* vol. 46 (2020) was net voor de kerstvakantie klaar en omvat 11 artikelen, voornamelijk over archeologie in Anatolië. Deze NINO-publicaties kunnen besteld worden bij Uitgeverij Peeters (Leuven).

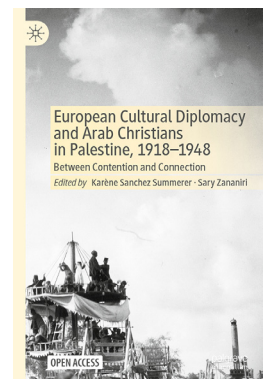
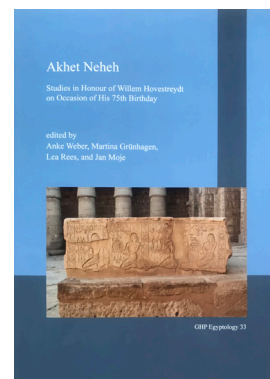
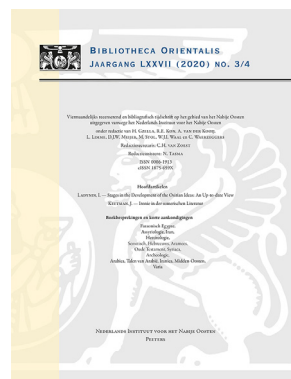
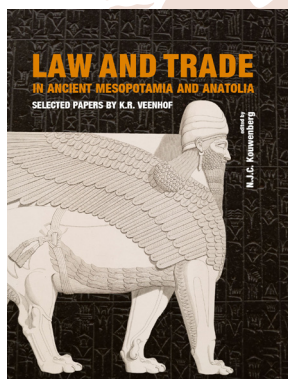
Aan *Akhet Neheh: Studies in Honour of Willem Hovestreydt on Occasion of His 75th Birthday* (eds. Anke Weber, Martina Grünhagen, Lea Rees, Jan Moje) leverde het NINO een bescheiden bijdrage voor de kleurendruk van een aantal platen. Deze Egyptologische bundel is uitgegeven door Oxbow Books.

Bij Palgrave Macmillan verscheen *European Cultural Diplomacy and Arab Christians in Palestine, 1918-1948. Between Contention and Connection* (eds. Karène Sanchez Summerer, Sary Zananiri) met een prachtige foto uit onze Scholten-collectie op de cover. De bundel is beschikbaar in druk en in open access op www.palgrave.com/gp/book/9783030555399.

Activiteiten van NINO en bevriende organisaties

Voor in uw agenda:

- 7 januari, 20:00u: online lezing door Herman de Liagre Böhl voor Ex Oriente Lux-afdeling Amsterdam: "Frans de Liagre Böhl". www.exorientelux.nl
- 28 januari, 16.00u: online prijsuitreiking NINO-Scriptieprijsen. www.nino-leiden.nl
- 5-6 februari: First Annual NINO Postdoc Conference "Bookkeeping Without Writing". www.nino-leiden.nl

Nieuws van het NINO-onderzoekscentrum

Report on NINO Incoming Mobility Grant

Ahmed Nakshara

I came to Leiden on February 1, 2020, thanks to a NINO Incoming Mobility Grant. I stayed in Leiden and Paris for almost three months. It has been a fruitful research trip, even though there were some troubles caused by the Coronavirus. In the first week, I visited the storeroom of the RMO to study some of its unpublished Coptic ostraca under the supervision of Dr. Lara Weiss. I found, fortunately, some interesting ostraca to be published over the next two years. Both NINO and the Papyrological Institute libraries were tremendously helpful for me in pursuing my PhD research, entitled “Edfu from the End of Late Antiquity to the Beginning of the Arab Period: The Testimony of the Coptic Ostraca”. Thanks to the generosity of Dr. Renate Dekker, I was able to work on my PhD’s unpublished Coptic ostraca during her class “Coptic texts in context”, where my readings were to be shared with Dr. Dekker and two other subscribed colleagues, who helped me to better my reading of the ostraca. Meanwhile, Dr. Francisca A.J. Hoogendijk thankfully accepted my attendance to her class on Ancient Greek.

On March 10, with the generous support of Mehen Study Centre, I traveled to Paris to visit the Louvre museum and work on the original Coptic ostraca of my PhD under the supervision of Prof. Anne Boud’hors. In Paris, I spent one day in the storeroom of the Louvre studying the ostraca. In the following days, I attended the seminars of Profs. Boud’hors, Alain Delattre, and Jean-Luc Fournet.

And suddenly everything turned upside down. In Paris, museums and public institutions were closed. Meanwhile in Leiden, the situation was almost the same. I was advised by Prof. Boud’hors to leave Paris for Leiden as soon as possible, because the borders were to be closed. In the same time, I received two emails from Dr. Dekker and Dr. Hoogendijk telling me that their classes would

be taught online – not being a registered student in Leiden, I could not join the online classes, but they both invited me to contact them if I needed anything. Thence I followed up with Dr. Dekker by email, sending her my readings for reviewing and so on. The NINO library granted me special access, and I spent most of my time there.

Overall, it was a good experience; however, it could have been better, if it just would have been in a time other than the coronavirus peak. I merely visited The Hague. Unfortunately, I did not visit Amsterdam or any other Dutch cities. I did not visit any museum in Netherlands except the RMO. By the end of April, I was supposed to go home, but the traveling ban suspended me from doing so. Finally, by the 23rd of April NINO managed to put me on the first flight to Egypt.

Verslag NINO Outgoing Mobility Grant: Studiebezoek aan het Egyptisch Museum in Berlijn

Nico Staring

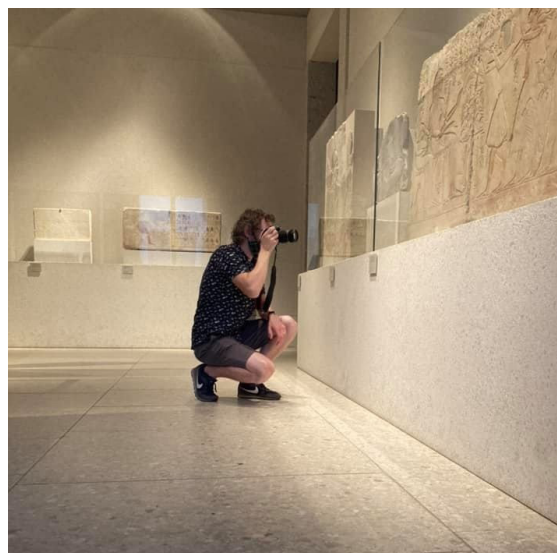
Begin september reisde ik met dank aan een NINO Outgoing Mobility Grant naar Berlijn voor een driedaags studiebezoek aan het Egyptisch Museum. Voor de reden van dat bezoek moeten we terug naar 2013. De toenmalige Leidse archeologische expeditie in Sakkara ontdekte in het opgravingsseizoen van dat jaar een nieuw graf uit de tijd van Toetanchamon (c. 1319-1310 v.Chr.). Het ‘skelet’ van het bovengrondse deel van het graf (c. 17 × 11 m), opgetrokken uit zongedroogde tichelstenen (zgn. *mud bricks*), was nog redelijk goed bewaard gebleven en bestond uit een open hof met ingang in het oosten en toegang tot een offerkapel in het westen. De binnenmuren van de kapel waren oorspronkelijk voorzien van een bekleding van kalksteenplaten met reliëfdecoratie en inscripties. Slechts enkele fragmenten van die bekleding werden *in situ* (dus op de oorspronkelijke plek op de muren) teruggevonden. Helaas zonder enige aanwijzing voor de identiteit van de Oudegyptische grafeigenaar. Het anonieme graf werd zodoende als “graf X” aangemerkt.

Afb. 1. Digitale reconstructie van reliëf Berlijn ÄM 7278
in de grafkapel van Ry. Reconstructie Nico Staring.

Het uitgestrekte grafveld van Sakkarā (dichtbij modern Caïro) is met name in de eerste helft van de 19^e eeuw flink omgespit door kunsthandelaars en verzamelaars. In die tijd vonden vele grafelementen een weg naar museumcollecties, vooral buiten Egypte. Grote kans dus, dat de ontbrekende reliëfblokken van het ontdekte graf zich ergens op de wereld in een museumcollectie zouden bevinden. De bewaard gebleven grafdecoratie bood echter weinig aanknopingspunten. Toch lukte het mij zo'n twee jaar geleden om de aanpassende reliëfs op te sporen. Twee bijzonder fraaie stukken, sinds 1828 in Berlijn, pasten precies aan de reliëfs die in 2013 waren opgegraven (afb. 1). De grafeigenaar bleek de legerofficier Ry uit de tijd van Toetanchamon, die onder generaal Horemheb diende en ook vlakbij laatstgenoemde zijn graf liet bouwen. Met de eerste puzzelstukken op hun plaats bleek het veel eenvoudiger de andere reliëfs en stèles op te sporen: nog meer stukken in Berlijn, in museumcollecties in Brooklyn (New York) en Jeruzalem, en twee reliëfs waren al eerder door de Leidse expeditie opgegraven. Toch is de gereconstrueerde grafkapel nog niet helemaal compleet en daarom gaat de zoektocht naar de ontbrekende stukken onverminderd door. De eerste resultaten van het onderzoek zijn eerder dit jaar gepubliceerd in het *Rivista del Museo Egizio*.

De eindpublicatie van het graf van Ry is momenteel in voorbereiding en verschijnt als hoofdstuk in *Five New Kingdom Tombs at Saqqara* onder redactie van Maarten Raven, in 2013 nog opgravingsleider. De tekst voor het hoofdstuk begint inmiddels aardig vorm te krijgen. Wat nog wel ontbreekt, zijn goede lijntekeningen van de reliëfs en stèles. Dankzij de NINO Outgoing Mobility Grant kon ik naar Berlijn afreizen om die tekeningen voor te bereiden. Nog niet zo heel lang geleden kopieerden egyptologen reliëfs door transparant plastic op het beeldvlak te bevestigen en de teksten en afbeeldingen over te trekken. Die methode wordt nu geleidelijk aan vervangen door digitale epigrafie, waarbij de foto in grafische software zoals Adobe Illustrator wordt vervaardigd.

Afb. 2. Fotograferen van reliëf ÄM 7278 in het
Egyptisch Museum Berlijn. Foto Anne Herzberg.

Van de vier Berlijnse elementen uit het graf van Ry bevindt er zich één in de permanente opstelling van het museum. Dat reliëf (eigenlijk twee aan elkaar passende stukken) wordt tentoongesteld achter een zware glasplaat, wat het fotograferen vrij lastig maakte (afb. 2). Er waren een aantal sessies nodig om de best mogelijke foto's te schieten. De andere objecten, twee reliëfs en een stèle, worden bewaard in de museumopslag net buiten Berlijn, in een soort geklimatiseerde loods. Ook daar waren verschillende sessies nodig om tot goede foto's te komen.

De reliëfs en stèle van Ry in Berlijn zijn natuurlijk al eerder gefotografeerd. Toch was het voor digitale epigrafie noodzakelijk om nieuwe foto's te maken. Het probleem van de bestaande foto's is namelijk, dat ze de objecten enigszins vertekend weergeven, het gevolg van de bolling van de cameralens. Een ander probleem is dat de gefotografeerde objecten nooit op alle punten even scherp worden vastgelegd. Een zogenaamde orthofoto verhelpt deze problemen. Zo'n foto bestaat uit een hele serie detailopnames van het object (in het geval van de reliëfs van Ry steeds zo'n 200 per object) die speciale software (Agisoft Metashape) als een mozaïek aan elkaar stikt. Deze procedure wordt bijvoorbeeld toegepast door het team van de 3D Survey Group van de Politecnico di Milano, verantwoordelijk voor de documentatie van archeologie, architectuur en iconografie binnen het Leids-Turijnse opgravingsproject in Sakkara. Door het betreffende object vanuit verschillende hoeken te fotograferen is het zelfs mogelijk een driedimensionaal model te creëren, wat allerlei nieuwe onderzoeksmogelijkheden biedt. Het nabewerken van de foto's is overigens wel vrij tijdrovend, en omdat de software slechts op mijn universitaire werkplek beschikbaar is, laten de orthofoto's nog even op zich wachten tot na het verplichte thuiswerken.

Naast het fotograferen en bestuderen van de reliëfs van Ry, en de mogelijkheid over de objecten te discussiëren met de verantwoordelijke conservatoren, Caris-Beatrice Arnst en Anne Herzberg, die mijn bezoek faciliteerden, bood het museumbezoek nog een leuke bijkomstigheid. Enige jaren geleden namelijk, toen nog als promovendus verbonden aan Macquarie University in Sydney, ontdekte ik dat een faience stèle in de collectie van het Kelsey Museum of Archaeology van de Universiteit van Michigan (VS) al sinds de Tweede Wereldoorlog als vermist geregistreerd stond in Berlijn. Die stèle was door de bekende Nederlandse natuurkundige Samuel Goudsmit, die in zijn studentenjaren

nog bij Pieter Boeser van het Rijksmuseum van Oudheden colleges egyptologie volgde, in Berlijn aangekocht. Na zijn Leidse jaren werkte hij aan de Universiteit in Michigan en leidde, namens de Amerikanen, in de nadagen van de oorlog de geheime Alsos-missie op zoek naar de vermeende atoombom van de nazi's. In een passage uit zijn memoires beschrijft hij zijn bezoek aan de ruïnes van het Egyptisch Museum, en hoe een voormalige museumsuppoost hem delen van mummies aanbiedt. In die tijd is hij ook in bezit gekomen van de stèle die na zijn overlijden aan het Kelsey Museum geschonken werd.

Naar aanleiding van mijn bevindingen werd de stèle in 2017 aan het Berlijnse museum teruggegeven, waar het een prominente plek kreeg in de permanente opstelling (afb. 3). Het tekstbord verhaalt over de Oudegyptische context (de stèle komt ook uit een graf in Sakkara, niet ver van dat van Ry) en over de omzwervingen en fascinerende moderne geschiedenis van het object. Het was voor mij voor het eerst dat ik de stèle in zijn nieuwe setting kon bewonderen. Alles bij elkaar dus een zeer geslaagd studiebezoek aan Berlijn.

Afb. 3. Stèlefragment van Ptahmose ÄM 19718 in de nieuwe permanente opstelling. Foto Egyptisch Museum Berlijn.